

Зора Живановић**ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ МРЕЖЕ (УРБАНИХ)
НАСЕЉА РУСИЈЕ***

Извод: Мрежу урбаних насеља Русије чини 1.100 градова и 1.286 насеља градског типа у којима живи 106 милиона људи. Степен урбанизације Русије (2010. године) износи 74%. У мрежи градских насеља Русије доминирају градови „милионери“, којих је 15, и остали регионални центри који концентришу огроман део демографског, социјалног и економског потенцијала државе, односно региона чији су центри. Процеси демографске поларизације врло су наглашени, а уз то и праћени интензивирањем разлика у регионалној развијености. Још један од генералних трендова, врло јасно изражених на простору Русије је процес пресељавања становништва из малих у велике градове. У малим градовима (са мање од 50.000 становника) живи око 16,5 милиона становника. Русија постаје држава врло малих сеоских насеља, односно огромних руралних подручја са врло малим бројем становника. Сеоско становништво у Русији чини 26% укупног броја становника (37,5 милиона) и као и укупно становништво (више од 70% становништва живи на 10% државне територије) врло је неравномерно размештено на простору Русије (на Северном Кавказу живи скоро четвртина укупног сеоског становништва државе).

Кључне речи: мрежа насеља, Русија, град, становништво

Abstract: The network of urban settlements of Russia consists of 1,100 cities and 1,286 urban type settlements, where 106 million people live. The degree of urbanization of Russia is 74%. The town "millionaires" dominate in the network of urban settlements of Russia. The number of them is 15, and there are other regional centers that concentrate a huge part of the demographic, social and economic potential of the state and the regions which they are the centers of. The processes of demographic polarization are very intensive, and are also followed by making the differences in regional development. Another general trend, clearly expressed in the territory of Russia is the process of moving population from small to large cities. In small towns (less than 50,000 inhabitants) there are about 16.5 million inhabitants. Russia is becoming a state of very small villages, and enormous rural areas with very small population. The rural population in Russia makes 26% of the total population (37.5 million) and with the total population (more than 70% of the population lives on 10% of the national territory) is very unevenly placed on the territory of Russia (nearly a quarter of the total rural population of the state lives in North Kavkas).

Key words: network of settlements, city, population, Russia

* Рад представља резултат истраживања на пројекту ИИИ 47006, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Основне демографске карактеристике Русије

Русија је по броју становника осма држава на свету, после: Кине, Индије, САД, Индонезије, Бразила, Пакистана и Бангладеша. Укупно становништво Русије (у даљем тексту РФ) по подацима последњег пописа, из 2010. године¹, износи 141,2 милиона.

Просечна густина насељености РФ је 8,4 ст/км², с тим што у различитим деловима државе значајно варира. Више вредности овог показатеља односе се на европски део Русије, у Московској области износи 160 ст/км², док у азијском делу који чини 77% територије РФ (источно од вододелнице на Уралу) живи свега 26% становништва (област Сибира и Далеког истока се простире на 3/4 државне територије а настањена је са свега 30 милиона становника, што даје просечну гуштину насељености од свега 2,3 ст/км²).

Удео становништва по основним старосним контингентима у РФ, по подацима последњег пописа приказан је у следећој табели.

Табела 1. – Основни старосни контингенти становништва Русије

Старост становништва	Удео у укупном становништву у %
Млађе од 16 година	16,1
16-65 година	71,0
Старије од 65 година	12,9

Извор: *Всероссийская перепись населения 2010.*

Анализа полне структуре становништва РФ указује на доминацију женског становништва које учествује са 53,7% у укупном броју становника. У старосној групи од 65-69 година женско становништво чини 63,6%, док у укупном броју становника старијих од 80 година жене учествују са чак 77%. Разлог наведене полне асиметрије је, пре свега, у различитој дужини животног века мушкараца (64 године) и жена (75 година), као и обимним страдањем значајног дела мушке популације у ратовима.

Руси чине 80,9% (115,6 милиона) укупног становништва РФ, односно бројношћу доминирају у 70 „субјеката”².

¹ Након Другог светског рата пописи у Русији су спровођени у размаку од око 10 година: 1959, 1970, 1979, 1989, 2002. и 2010. године

² Русија се по важећој административно-територијалној подели, састоји од 83 региона (субјекта), а то су: 21 република, 9 крајева, 46 области, 4 аутономна округа, 1 аутономна област (Јеврејске) и 2 града федералног значаја: Москва и Санкт Петербург. Посотјећа статусна асиметрија међу регионима није праћена и утврђеном хијерархијом. Основна разлика међу регионима је у степену аутономије који уживају (неке од њих имају свој Устав). Такође, неки од њих су етнички хомогени, пре свега Републике, док друге карактерише етничка хетерогеност.

Конфесионална структура указује на апсолутну већину православца који чине 85% становништва РФ.

Наталитет просечно износи 12-13‰, с тим што су вредности овог показатеља најмање управо у европском делу РФ.

Природни прираштај је још од 1992. године негативан, и у 2005. години је достигао вредност од -5‰ до -7‰ на годишњем нивоу. Од 2005-2013. вредност природног прираштаја је повећана и тренутно је око нуле.

У последње две деценије, са „отварањем“ РФ, емиграциони токови са ових простора су интензивирани, посебно из њеног европског дела ка западу. Насупрот томе, имиграциони токови углавном имају исходиште на подручју азијских држава. Међутим, неопходно је нагласити врло интензивне унутардржавне миграције и то посебно на релацији средњо-азијски део РФ – европски део РФ (просечно становници РФ мењају насеље станавања (пребивалиште) 3-4 пута у току животног века.

Просторни размештај становништва

Утицај природних услова на простору РФ на размештај становништва врло је јасно наглашен. У зонама у којима су климатски услови за живот најпогоднији сконцентрисана је већина становништва. Територија РФ се може, условно, поделити на (Лаппо, Г.М., 1997):

– Северну зону, која се простире на 65% територије РФ, на којој је, као последица суровости услова за живот, настањено свега 7% ст. РФ

– Зону умереног климата која се простире на 33% територије РФ и у којој је настањено 88% становништва РФ

– Јужну зону која се простире на 2% територије РФ и у којој је настањено 5% становништва РФ

Обриси садашњег размештаја становништва могу се препознати још у периоду Московске Русије. Наиме, као што је до средине XVI века највећи део становништва био смештен у области Волго-Окског међуречја, у долини Волге и Европског севера, тако и данас ове области чине окосницу размештаја становништва Русије. Уз то, после припајања области око Волге и Дона, односно Урала, Русији и масовне колонизације ових крајева формиран је и узак појас интензивне насељености између зона тајги и степа који се завршава на јужној обали Бајкалског језера (Анохин, А.А., Житин, Д.В., 2013).

Но, већ крајем XIX века више од 90% становништва Русије је живело у европском делу. С обзиром да је у том периоду, више од 95% становништва Русије живело у руралним подручјима, највеће густине насељености везују се заправо за области најплоднијег земљишта. Међутим, развојни процеси: индустријализација, урбанизација и деаграризација, интензивирани у XX веку, резултирали су концентрацијом становништва у градовима, односно европском делу Русије и то пре свега у: Централном реги-

ону, тј. Московској агломерацији, затим Санкт-Петербуршкој агломерацији односно Лењинградској области³, Доњем Новограду, Ростову на Дону и агломерацијама у средњем и доњем току Волге (Анохин, А.А., Житин, Д.В., 2013).

Табела 2. – Најнасељеније области Русије

Назив		Број становника у милионима
Москва ⁴	Москва	11,6
	Московска област	7,2
	укупно	18,8
Санкт-Петербург	Санкт-Петербург	5,0
	Лењинградска област	1,7
	укупно	6,7
Средњи и Јужни Урал	Башкирија	4,1
	Свердловска област	4,3
	Чељабинска област	3,5
	Пермски крај	2,6
	укупно	14,5
Средње Поволжје	Татарстан	3,8
	Уљјановска област	1,3
	Самарска област	3,2
	укупно	8,3
Кубањ и Њижни Дон	Краснодарски крај	5,3
	Ставропољски крај	2,8
	Адиге област	0,4
	Ростовска област	4,3
	укупно	12,8
Југо-западни Сибир	Новосибирска област	2,7
	Кемеровска област	2,8
	Јужно Томска област	1,0
	Алтајски крај	2,4
	укупно	8,9
Укупно (19 „субјеката“)		70,0

Извор: Анохин, А.А., Житин, Д.В. (2013).

³ По важећој административно-територијалној подели Град федералног значаја Санкт Петербург и Лењинградска област су два различита „субјекта“ Русије (од укупно 83). Лењинградска област територијално окружује Санкт-Петербург. Постоје предлози да се ова два „субјекта“ споје у један.

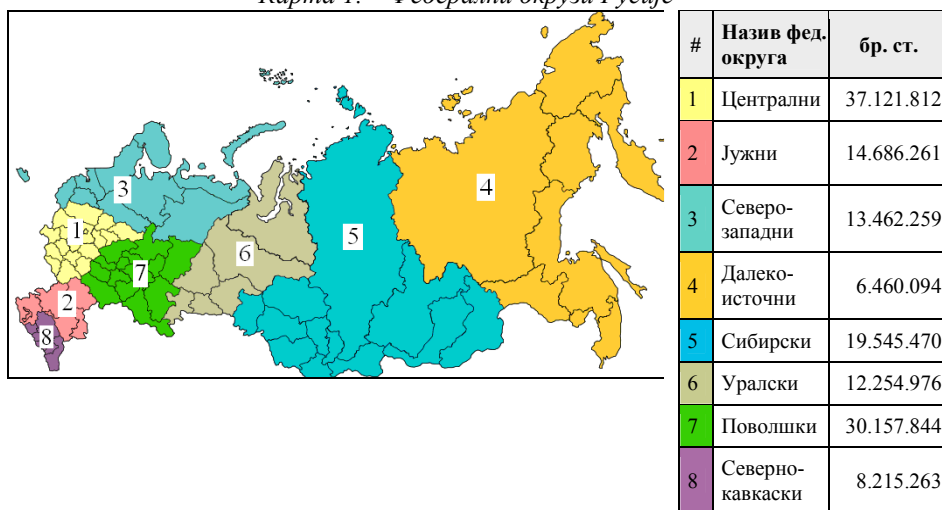
⁴ Иако званична статистика то не показује, услед илегалног прилива великог броја становника из Средње Азије, сматра се да у региону Москве живи око 20 милиона, а у региону Санкт-Петербурга око 8 милиона становника.

Дакле, као што је већ наведено, у складу са природним условима, а такође и особеностима историјског развоја, становништво Русије је размештено крајње неравномерно: више од 70% становништва живи на 10% државне територије. Преглед најнасељенијих области државе дат је у табели бр.2.

Тренутни размештај становништва на простору Русије значајно је детерминисан интензитетом и смером миграционих токова. Настојањима државе, добровољним и принудним мигрирањем становништва подржан је процес имиграције дуж историјске осе насељавања правцем запад-исток.

Миграциони токови ка западу Русије интензивирани су након измена социо-економске структуре и увођења тржишних механизма. Виши животни стандард у регионима централне Русије, дужи животни век становништва, виши ниво образовности, виши доходак по глави становника, нижа стопа незапослености, сиромаштва и сл. учинили су подручја Централног и Јужног федералног округа (карта бр. 1) као и долину Волге врло атрактивном за досељавање (по попису из 2002. године на споменута подручја, након распада СССР-а досељено је 1.078.000 људи). Такође, у периоду од 1992. до 2003. у Москву је досељено 208.000 становника што је 54% укупног броја имиграната на подручје Централног федералног округа. (Владимировна, К. Т., 2004).

Карта 1. – Федерални окрузи Русије

Извор: <http://ru.wikipedia.org> - Федеральные округа Российской Федерации

По миграционим карактеристикама федерални окрузи Русије се могу поделити на (Билтен «Становништво и друштво» Институт за економско предвиђање РАН 2002-2004):

1) Имиграционе: Централни, Поволшки и делови Северо-западног (посебно Лењинградска област) и Јужног федералног округа.

2) Бафер зоне, са миграционим билансом око нуле, који играју улогу «успутних станица». То су: Уралски федерални округ (Курганска област), затим: Поволшки федерални округ (Оренбурска област), Сибирски федерални округ (Алтајски крај).

3) Емиграционе: Сибирски и Далекоисточни федерални округ (на подручју Далеког Истока миграциони токови полазе са севера ка југу, односно ка Хабаровском крају, Јеврејској аутономној области и Амурској области).

Опште карактеристике мреже насеља Русије

Структура размештаја становништва, односно мреже насеља еволуира у складу са променом (повећањем) степена урбанизације (Александрович, Х. И., 2010).

По важећој административно-територијалној подели сва насеља у Русији се деле на градска и сеоска. Градска насеља су или градови или насеља градског типа. Градовима у Русији се сматрају насеља са више од 12.000 становника и више од 85% запослених у непољопривредним делатностима. Насеља са мање од 12.000 становника, уколико испуњавају други наведени услов, сматрају се насељима градског типа (Анохин А.А., Житин Д.В., 2013). Тренутно у Русији постоји 1.100 градова и 1.286 насеља градског типа у којима живи 106 милиона људи. Степен урбанизације Русије износи 74%.

Табела 3. – Категорије градова и сеоских насеља Русије (по броју становника)

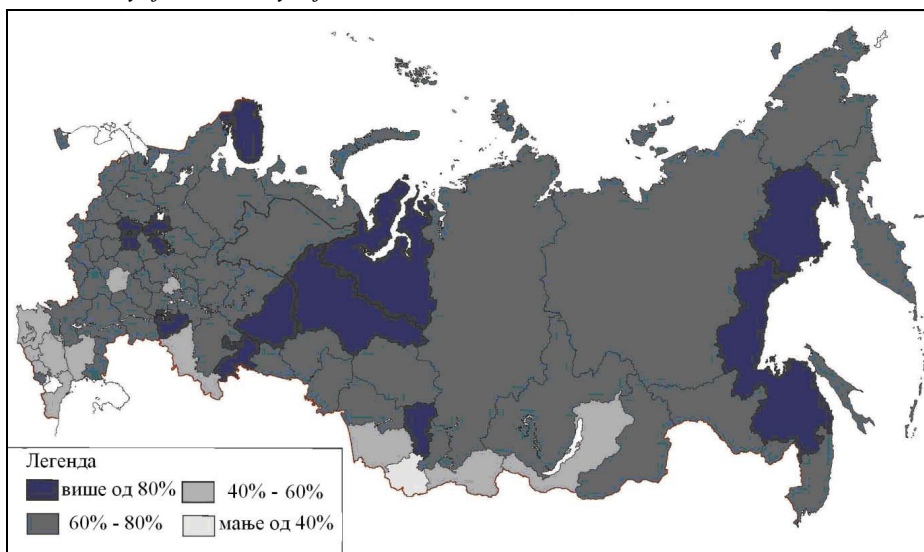
	Број становника у хиљадама	
	градска насеља	сеоска насеља
Градови „милионери“	> 1000	
Највећи	500-1000	> 5
Огромни	250-500	3-5
Велики	100-250	1-3
Средњи	50-100	0,2-1
Мали	20-50	0,05-0,2
Најмањи	12-20	< 0,05
Насеља градског типа	3-12	

Извор: <http://ru.wikipedia.org> - Административно_территориалное деление СССР

Као резултат распада СССР-а Русија је постала наглашеније моноцентрична у односу на Совјетски Савез, услед концентрације централних функција у Москви. У региону Москве је настањено око 13% становни-

штва Русије, док сам град концентрише око 8% укупне популације. Индекс урбане примарности Москве је релативно низак захваљујући многољудности Санкт-Петербурга, и износи 2,32, али чињеница да, безмало, петина становништва Русије живи на подручју ова два града илуструје интензитет демографске поларизације.

Карта 2. – Процентуално учешће градског становништва у укупном броју становника „субјекта“⁵ Русије, 2010. године

Извор: Анохин А.А., Житин Д.В. (2013).

У мрежи градских насеља Русије доминирају градови „милионери“. Таквих је 15: Москва, Санкт-Петербург, Новосибирск, Екатеринбург, Њижни Новоград, Самара, Казањ, Омск, Чељабинск, Ростов на Дону, Уфа, Волгоград, Перм, Краснојарск и Вороњеж. По подацима из 2013. године само су Москва и Санкт Петербург имали по више од 5 милиона становника а остали наведени градови по мање од 1,5 милион становника. Од осталих регионалних центара, тј. центара „субјекта“ Русије још 19 има више од 500.000 становника (Анохин, А.А., Житин, Д.В., 2013).

Центри „субјекта“ (региона) Русије (83) концентришу огроман део демографског (половина укупне урбане популације живи у њима), социјалног и економског потенцијала државе, односно „субјекта“ чији су центри. Просечно је трећина становништва „субјекта“ сконцентрисана у

⁵ Русија је подељена на 83 субјекта, а то су: 21 република, 9 крајева, 46 области, 4 аутономна округа, 1 аутономна област (Јеврејске) и 2 града федералног значаја: Москва и Санкт Петербург.

његовом центру, али је степен централизације појединих региона и знатно виши: центар Камчатског краја концентрише 55% становништва, Новосибирске области 53%, Томске области 47%, Каљининградске области 45%, Републике Удмуртије 40%, итд. (Всероссийская перепись населения 2010).

Табела 3. – Десет најмногољуднијих градова Русије

Назив града	Број становника у хиљадама			
	1979.	1989.	2006.	2013.
Москва	8057	8878	10425	11 979
Санкт-Петербург	4569	4989	4581	5 028
Новосибирск	1309	1420	1397	1 493
Њижни Новгород	1342	1400	1284	1 268
Екатеринбург	1210	1296	1308	1 429
Самара	1192	1222	1143	1 171
Омск	1016	1149	1139	1 160
Казањ	989	1085	1113	1 176
Челјабинск	1030	1107	1093	1 156
Ростов-на-Дону	925	1008	1055	1037

Извор: <http://files.school-collection.edu.ru/dlrstore/00000c51-1000-4ddd-517d-3600483aebf5/@000016.htm>

Регионални центри учествују са 40-70% у формирању дохотка региона (Колосов В.А., 2008). Стопа незапослености у регионалним центрима просечно је за 30-40% нижа него у региону у целини. У регионалним центрима Русије је запослено више од 80% научних радника и на школовању је више од 90% свих студената државе. Међутим, општи закључак је да утицај регионалних центра не одговара економској, интелектуалној и инфраструктурној „тежини“ тих градова (Лексин, В.Н., 2012), односно да су подстицаји развоју окружења несразмерно благи у односу на снагу центра.

Ипак, иако релативно благи утицаји градова на окружење, у контексту значајне доминације центрипеталне над центрифугалном силом интензивно се развијају агломерациони процеси и стварају бројне агломерације (конурбације).

Агломерација (конурбација) се схвата као природна интеракција економског, финансијског, демографског, инфраструктурног, рекреативног, културно-историјског и др. потенцијала урбаних и руралних насеља у области економског и социјалног утицаја активности једног или неколико великих градова (Энциклопедический словарь 1998).

Крајем 70-их година прошлог века Иљин И.А. је издвојио на подручју СССР-а око 40 агломерација са становништвом преко 0,5 милиона људи. Штавише, он је истакао да су те агломерације релативно равномерно распоређене широм насељеног подручја (Иљин, И.А., 1982).

Лапто Г.М. је 1989. године пронашао на подручју савремене Русије 49 конурбација у оквиру којих је 32% свих градова, са укупним становништвом од 65 милиона (при томе у центрима конурбација, односно градовима језгрима живи 45 милиона људи). Године 1994. он је идентификовао 5 најкрупнијих руских агломерација конурбација: Московска (13,9 милиона ст.), Санкт-Петербуршка (5,5 милиона ст.), Самаро-Тољатинска (2,3 милиона), Нижнеградска (2,2 милиона ст.) и Ростовска (2,1 милиона ст.).

Аутор Селиванова Т.И. наводи да су 2007. године на подручју Русије постојале 54 градске агломерације у којима је било настањено 67,1 милион становника, што је чинило 64,6% урбане популације, односно 47,1% укупне популације Русије. По примењеној методологији подручје градске агломерације одговара обухвату 1-часовне изохроне коришћењем аутомобила и 1,5-часовне изохроне коришћењем јавног превоза⁶. У саставу идентификованих градских агломерација су 342 града и 351 насеље градског типа. На подручју тзв. европске Русије налазе се чак 44 градске агломерације (Селиванова, Т.И., 2011).

Московску агломерацију чини више од 50 градова од којих 14 има више од 100.000 становника. Површина агломерације износи 13.580 km² (укључује простор у радијусу од 60-70 km од центра). Особеност московске агломерације је да њоме значајно доминира центар који је по броју становника 50 пута већи од највећег града „сателита“. Следећа по величини, санкт-петербуршка агломерација је упола мања у односу на московску. Простире се на површини од око 50 km од центра и захвата 11.600 km² (Анохин, А.А., Житин, Д.В., 2013).

Поред све интензивнијих агломерационих процеса још једна од важних карактеристика мреже градских насеља Русије је врло наглашена различитост урбаних центара: по статусу и значају у регионалном и националном контексту, по демографској снази (пре свега броју становника), економској самодовољности (самоодрживости), доступности радних места, нивоу оствареног дохотка становништва, социјалној и инфраструктурној опремљености, интензитету повезаности са другим градским и сеоским насељима итд. Разлике у развијености „субјеката“, као и градских агломерација одраз су управо разлика које постоје међу урбаним центрима (Лексин, В.Н., 2012). До тренутно постојећих диспаритета у нивоу развијености различитих региона Русије доводи (Минакир, П., 2011):

- интензивирање разлика по показатељима животног стандарда, посебно по оствареном доходу
- растуће међурегионалне разлике по степену опште привредне развијености

⁶ Сматра се да 1,5 часовна изохрона коришћењем аутомобила обухвата просечно 1,5 пут већу територију у односу на обухват исте изохроне коришћењем јавног превоза.

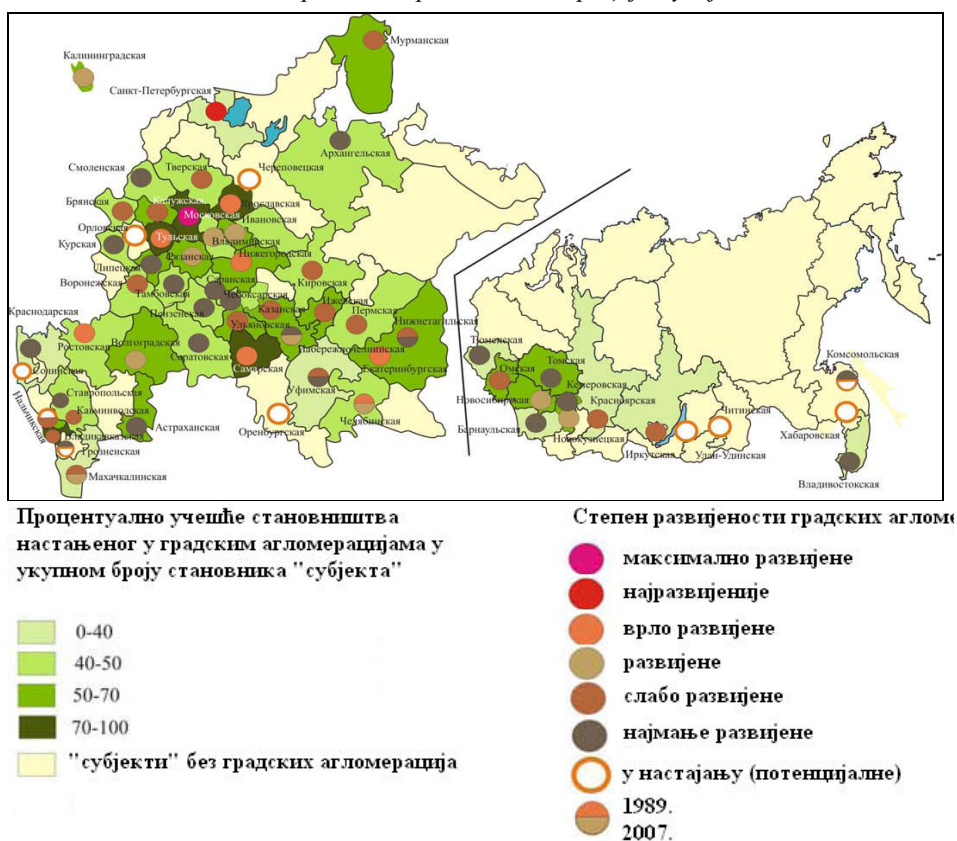
- све јача депопулација у низу региона Русије при све интензивнијој концентрацији становништва у Москви и Санкт Петербургу, односно на подручју Централног и Јужног федералног округа
- све наглашенија диспропорција између нивоа развијености инфраструктуре у економски најјачим центрима и осталом подручју итд.

Табела 4. – Градске агломерације 2007. године

Градске агломерације са бројем становника	Број градских агломерација
< 500 000	5
500 000 – 700 000	21
700 000 – 1 000 000	8
> 1 000 000	19
укупно	53

Извор: Селиванова Т.И. 2011.

Карта 3. – Градске агломерације Русије

Извор: Селиванова, Т.И. 2011.

Разлике у регионалној развијености почетком 1990-их година сма-тране су као природни и чак пожељан резултат преласка на тржишни на-чин привређивања и расподеле економских ресурса, односно примене иза-бране либералне економске политике (Минакир, П., 2011). Међутим, стал-но интензивирање територијалног диференцирања региона Русије резулти-ра нарушавањем економске одрживости националног подручја, а у крајњој инстанци безбедности и целовитости државне територије. Разлике међу «субјектима» Русије мерене дохотком по глави становника у периоду од 2000-2009. године биле су 1:26 - 1:28, а по обиму индустријске производње разлике достижу и однос 1:100. Разлике у вредностима показатеља соци-јалног развоја су нешто мање наглашене, на пример удео становништва који живи испод линије сиромаштва се креће у односу 1:6 – 1:7 (Ускова Т.В., 2011). Поред међурегионалних врло су наглашене и унутаррегионал-не разлике у развијености, најчешће као последица концентрације станов-ништва и осталих облика капитала у регионалним центрима.

У Русији данас постоји 2.386 градова и насеља градског типа, с тим што бројношћу јасно доминирају мали градови (са мање од 50.000 станов-ника). Године 2011. било је 788 таквих урбаних ентитета у којима је живе-ло 16,5 милиона становника. Њихова улога у функционисању националног система насеља је веома важна. Управо они омогућавају међусобно пове-зивање „градске“ и „сеоске“ Русије у социјалном, економском и инфра-структурном смислу (Лексин, В.Н., 2012). Међутим, мали градови су у вр-ло незавидној ситуацији, с обзиром на то да је њихова економска основа врло слаба, посебно оних коју су били наглашено монофункционално раз-вијани, а таквих је више од 500. По подацима Научног центра „Градови Русије“ Института за макроекономска истраживања Министарства еко-номског развоја Русије, 2001. године 213 малих градова (шумарство је би-ла основна привредна грана у 90 градова, машиноградња у 28, вађење угља у 16, црвених метала у 14 и текстилна индустрија у 10 градова) је оцењено као градови у критичној ситуацији по стопи незапослености. Њихова егзи-стенција се заснивала на раду 1-3 предузећа у којима је била запослена ве-ћина становништва. Стратешки правци развоја ових градова су: јачање њи-хове улоге као центара окружења, оријентација на друге привредне гране, јачање њихове улоге као центара у оквиру агломерација великих градова (саобраћајна чворишта, центри у које ће бити лоцирана предузећа која се измештају из великог града или која су комплементарна предузећима сме-штеним у великом граду), развој функција базираних на локалним потен-цијалима и сл.⁷ (Перцик, Е. Н., 2006). У савременим условима услед еко-

⁷ Ови градови најчешће не испуњавају потребне услове за смештај крупних индустријских погона (у смислу постојања комфорних грађевинских површина, енергетских и сировинских ресурса, адекватног водоснабдевања и система одвођења

номске слабости ових насеља (условљеном неконкурентношћу на тржишту) која је резултирала и слабљењем њиховог демографског капацитета, односно у крајњој инстанци смањењем броја становника, често долази и до губљења статуса градског насеља (Лексин, В.Н., 2012).

Тренутно стање у мрежи насеља Русије је последица присутних развојних процеса, али и административно-територијалне организације државе. Наиме, након совјетског периода у току којег је интензивно растао, како број градског становништва тако и број насеља градског типа, почетком 1990-их година извршена је „административна рурализација“. Многа насеља градског типа су преведена у категорију сеоских насеља, а такође нека насеља, како градска тако и сеоска су прикључена градским подручјима. Разлози су углавном економске природе. Последично је дошло, пре свега, до измене унутрашње структуре агломерација, тј. односа градског и сеоског становништва, затим појављивања „нових“ сеоских насеља (која изгубивши статус градских бивају искључена из просторног обухвата агломерације), смањења урбане популације и броја градских насеља, ширења граница урбаних центара (ужеградског подручја), пораста броја становника градова којима су припојена насеља (градског или сеоског типа) итд. (Санкт-Петербургу је 2000. године прикључено чак 33 насеља у којима је било настањено више од 300.000 људи. Такође, у периоду од 2003. до 2008. године 68 насеља градског типа (652.000 становника) је било припојено градовима у оквиру 21 градске агломерације, од тога 28 насеља је припојено градовима који су центри агломерација). Процес превођења насеља градског типа у категорију насеља сеоског типа интензиван је доношењем Закона о општим принципима организације локалне самоуправе 2003. године (Федеральный закон № 131-ФЗ «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации», 2003), када су формиране нове јединице локалне самоуправе (општине⁸ и градски окрузи⁹) на подручјима свих „субјеката“ Русије (Селиванова, Т.И., 2011).

У последњем пописном периоду (2002-2010) ишчезло је више од 500 насеља градског типа, од којих је тек сваки четврти прикључен другој насељској јединици или је једноставно остао без становништва, а сви остали су преведени у категорију сеоских насеља. Овог процеса нису поштеђе-

отпадних вода и сл.), изузев бројног контингента радника, који међутим најчешће није довољан за потребе функционисања крупног индустриског предузећа и стога неретко долази до прилива радника из окружења.

⁸ На дан 1. јануара 2012. године у Русији је постојало 1.821 општина (муниципальный район).

⁹ Статус градског округа добија град са својим окружењем уколико на тој територији постоји објекат регионалног значаја. Број становника није релевантан и чест је случај да градско насеље са мањим бројем становника има статус градског округа, док у исто време градско насеље са већим бројем становника има статус само градског насеља.

ни чак ни „историјски градови¹⁰“ односно градска насеља која због богатства културно-историјског наслеђа играју важну улогу у очувању традиције и културе руског народа (Лексин, В.Н., 2012).

Још један од генералних трендова, врло јасно изражених на простору Русије је процес пресељавања становништва из малих у велике градове. Разлози су слични онима који постоје и у другим крајевима света: монофункционална привреда, недовољан број радних места, смањење броја становника, старење становништва и сл. Међутим, криза система градских насеља у Русији је другачије природе. Реч је о општој и све израженијој диференцијацији животних услова у зависности од величине града, затим потпуном краху економске самодовољности средњих и малих градова, који је последица пада њихове тржишне конкурентности, трансферу људских, а последично и свих осталих ресурса из малих и средњих ка великим градовима, занемарљивим ефектима преливања и ширења иновација из великих градова ка периферији, проређивању мреже урбаних центара као последица фактичког смањења броја градских насеља, радикалном смањењу интензитета функционалне повезаности међу насељима различитог хијерархијског ранга итд. (Лексин, В.Н., 2012).

Услед претходно описаних процеса контингент сеоског становништва у Русији се константно смањује. Најзначајније смањење, од 12,5 милиона, везује се за другу половину XX века (од 1959. до 2010. године). Следствено томе смањена је и густина насељености руралних подручја (са 3,3 на 2,3 ст/км²). Сеоско становништво у Русији чини 26% укупног броја становника и по подацима пописа из 2010. године износи 37,5 милиона. Рурално становништво је неравномерно размештено на простору Русије. На Северном Кавказу живи скоро четвртина укупног сеоског становништва државе. Највећа густина насељености сеоског становништва је управо на овом подручју (у Републици Ингушетија износи 71 ст/км², у Републици Чеченија 61 ст/км²). Највеће процентуално учешће у укупном броју становника сеоског становништва има у Северно – кавкаском макрорегиону 46% (Анохин, А.А., Житин, Д.В., 2013).

У савременим условима, Русија постаје држава малих сеоских насеља. Још је пописом 1989. године евидентирано више од 30.000 сеоских насеља (свако пето) са мање од 10 становника. У њима је живело 150.000 људи. У последњем пописном периоду 8,5 хиљада сеоских насеља је престало да постоји: малобројна су прикључена градским насељима а већина је остала без становништва (Лексин, В.Н., 2012).

¹⁰ У последњих 40 година статус „историјских“ добило је око 450 градова или градских насеља широм Русије да би 2010. године Указом Министарства регионалног развоја и Министарства културе њихов број био сведен на свега 41 (тај статус изгубили су чак и Новоград и Псков).

Закључак

Уколико „зрелост“ мреже урбаних насеља на одређеној територији оцењујемо њеном усклађеношћу са „правилом реда величине“ можемо констатовати да је за разлику од стања у бившем СССР-у који је имао мрежу урбаних насеља врло сличну „идеалној“ у смислу поштовања Ципфовог правила, данашња мрежа градова и градских насеља Русије је мање правилна. Са распадом СССР-а 10 милионских градова је остало ван Русије, као главни градови бивших совјетских република, чиме је нарушена релативно правилна урбана хијерархија и направљена празнина коју је требало попунити. Међутим, у условима демографске кризе функционални развој градова (изузев Москве и Санкт Петербурга) није био праћен и адекватним повећањем броја становника па су градови мењали свој положај на хијерархијској лествици појачавајући (макро)регионални утицај на различите начине. Тако се данас центри макрорегионалног значаја у Русији (до 2000. године то су били само Москва и Санкт Петербург) препознају у групи градова са више од пола милиона становника¹¹. Њих карактерише висок темпо раста и развоја, високи апсолутни показатељи који се односе на индустријску производњу, ниво дохотка и темпо развоја сфере услуга. Растом и развојем индустрије активирана је економија тих градова, значајно убрзан процес повећања квалитета услуга и живота становништва.

Уопштено говорећи, по типу трансформације привреде великих градова Русије разликујемо две основне групе:

1. индустријска трансформација, која подразумева јачање улоге индустрије у економској структури града и његов развој пре свега на основу производних делатности, тј. прерађивачке индустрије, која је и основни извор дохотка: Перм, Њижни Новоград, Чељабинск, Самара, Волгоград, Омск итд.

2. услужна, сервисна или терцијарна трансформација, која подразумева јачање сектора услуга у економској структури градова у којима индустрија више не игра улогу основне локомотиве развоја: Новосибирск, Краснодар, Ростов-на-Дону, Казањ итд.

Дакле, савремену мрежу урбаних насеља Русије чине градови на више различитих хијерархијских нивоа (Зотова, М.В., 2008):

1. Москва, као претендент на статус светског центра, како по демографским показатељима тако и по степену концентрације политичке власти, функција контроле и управљања, функција терцијарно-квартарног сектора, пре свега трговине и саобраћаја. Наиме, у периоду након Другог

¹¹ Међутим, неки од градова, као што су: Ярослављ, Ижевск, Уљјановск и Тољјати, без обзира на број становника, не могу претендовати на улогу макрорегионалног центра пре свега зато што се налазе у зони утицаја највећих руских градова (Москве, Казања итд.)

светског рата Москва је била главни политички центар социјалистичког блока и најважнији центар совјетске економије. У прелазном периоду Москва је врло брзо повратила своју економску моћ, максимално искористивши преимућство главног града државе. Стекла је улогу неспорног лидера Русије, која након распада СССР-а бележи врло брз темпо раста и развоја, пре свега захваљујући високој концентрацији иностраног капитала,

2. Санкт Петербург је други град Русије и најзначајнији центар Балтичког региона. Његов политички и економски утицај далеко превазилази границе Лењинградске области (региона чији је центар). По истраживањима Питера Тејлора и осмишљеној класификацији градова по значају у светским економским процесима, Санкт Петербург је „град светског значаја у формирању“ (Taylor, P., 2000).

3. Велики градови – регионални центри (Новосибирск, Екатеринбург, Њижни Новгород, Самара, Казањ, Омск, Чељабинск, Ростов на Дону, Уфа, Волгоград, Перм, Краснојарск, Вороњеж, Саратов, Краснодар, Иркутск, Хабаровск и Владивосток), су градови који поседују велики економски потенцијал и способност да буду центри економске реструктуризације.

4. Градови са монопрофилном привредном структуром, односно монофункционални градови у којима привредом доминирају крупна предузећа, извозно оријентисана, су градови који се интензивно развијају и модернизују.

5. Средњи и мали градови су градови који најчешће немају дефинисану развојну перспективу, а оријентисани су на опслуживање припадајуће територије.

Концентрација становништва у великим градовима Русије је интензивна, уз напомену да су исходишта највећег броја миграција које за одређене имају велике градове управо мали градови (а не сеоска насеља). На подручју Русије масовно пресељавање становништва из малих у велике градове (чак је на међународном урбанистичком форуму Министар економског развоја Русије Елвира Набиуљина децембра 2001. године рекла да се у наредних 20 година може очекивати да мале градове напусти 15-20 милиона становника) је глобални тренд. Поред тога, Русија постаје држава врло малих сеоских насеља, односно огромних руралних подручја са врло малим бројем становника. Процеси демографске поларизације врло су наглашени, а уз то и праћени интензивирањем разлика у регионалној развијености. Међутим, с обзиром на врло различите природне и економске услове и огромну површину државне територије, сматра се да је за Русију политика равномерног развоја мреже градских насеља скупа и неефикасна, већ да је оправданије инсистирати на формирању зона интензивног развоја (Перцик, 2006). Насељеност територије, густина и посебно квалитет саобраћајне мреже чак и у европском делу Русије су релативно ниски, тако да се подручја двочасовне, па и трочасовне доступности великих градова ретко преклапају. Повезаност међу њима је сувише слаба да би се говорило о

комплементарности функција и полицентризму (Колосов, В.А, 2008). Стога аутор А.И.Трејвиш наводи да су „градови Русије – асиметрични архипелаг острва у океану унутрашње периферије“ (Трејвиш, А. И., 2009).

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Александрович, Х. И. (2010). *Эволюция пространственно-иерархической структуры региональных систем расселения*. Москва: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата географических наук.
- Анохин, А.А. и Житин, Д.В. (2013). *География населения с основами демографии: Учебное пособие*. Санкт-Петербург: СПб, Изд-во СПбГУ.
- *** (2002-2004). Билтен «Становништво и друштво» Институт економског предвиђања РАН
- Владимировна, К. Т. (2004). Методы структурной реорганизации градостроительных систем (Миграционный аспект). Москва: Автореферат диссертации.
- *** (2010). *Всероссийская перепись населения 2010*. Федеральная служба государственной статистики Российской Федерации- Росстат (www.peris-2010.ru).
- *** (1998). *Энциклопедический словарь География России*. Москва: БРЭ.
- Губанова, Е.С. и Селякова, С.А. (2009). Вопросы развития городской агломерации; *Экономика региона: проблемы и перспективы развития*, Вологда.
- Зотова, М.В. (2008). Роль крупнейших городов России как центров макрорегионального влияния. *Проблемы государственной политики регионального развития России*. Москва
- Ильин, И.А. (1982). *Экономика городов: региональный аспект развития*. Москва.
- Колосов, В. А (2008). Принцип полицентризма в региональной политике и роль крупных городов как локомотивов развития. *Проблемы государственной политики регионального развития России*. Москва.
- *** *Концепция Демографического развития РФ на период до 2015. года* <http://demoscope.ru/weekly/knigi/konceptiya/konceptiya.html>
- *** *Концепция Регулирования миграционных процессов в РФ* <http://demoscope.ru/weekly/knigi/zakon/zakon022.html>
- Лаппо, Г. М. (1997). *География городов*. Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС.
- Лаппо Г. М. (1989). *География городов*. Москва: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС.
- Лексин, В.Н. (2012). Кризис российской системы расселения в контексте кардинальной трансформации территориальной организации общества, *Российский экономический журнал No.1*.
- Минакир, П. (2011). Мифы и реальности пространственных экономических диспропорций. *Журнал "ФЕДЕРАЛИЗМ" №1 (61)*.
- Перцик, Е.Н. (2006). Районная планировка, территориальное планирование. Москва: Гардарики.

- Селиванова, Т.И. (2011) *Географические особенности городского агломерирования в постсоветской России*. Москва: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата географических наук.
- Taylor, P. (2000). *Leading World Cities: Empirical Evaluations of Urban Nodes in Multiple Networks*. London.
- Трейвиш, А. И. (2009). *Город, район, страна и мир*. Москва: Новый хронограф.
- Ускова, Т.В. (2011). Актуальные проблемы пространственного развития. *Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз*.
- *** (2003). *Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации*. Федеральный закон № 131-ФЗ

Zora Živanović

BASIC CHARACTERISTICS OF THE NETWORK OF (URBAN) SETTLEMENTS OF RUSSIA

Summary

Modern network of urban settlements of Russia consists of cities in different hierarchical levels (Zotova, M.V. 2008):

1. Moscow, as a pretender to the status of the center of the world,
2. St. Petersburg is the Russia's second city and the most important center of the Baltic region,
3. Big cities - regional centers,
4. Cities with monofunctional economic structure
5. Medium and small cities

The concentration of population of major cities of Russia is intensive, noting that the migration in great cities goes from small towns (not villages). The processes of demographic polarization are very intensive, and are also followed by the intensification of differences in regional development. However, considering very different natural and economic conditions and enormous territory, it is considered that the policy of balanced development of a network of urban settlements for Russia is very expensive and inefficient. It is more reasonable to insist on establishing a zone of intensive development (Percik, E.N. 2006).